

Д.В. Кіосак

КРЕМ'ЯНІ ВИРОБИ З ПОСЕЛЕННЯ НЕБЕЛІВКА

Публікується колекція крем'яних виробів і кам'яне тесло із поселення-гіганта Небелівка (Трипілля VII). Зроблено спробу розподілити вироби залежно від контексту їх імовірного використання та ролі в операційних ланцюжках.

Ключові слова: трипільська культура, поселення-гігант, Небелівка, крем'яна індустрія.

Крем'яна індустрія поселень-гігантів трипільської культури висвітлена порівняно слабо, особливо на тлі інших категорій знарядь культурно-історичної спільноти Кукутень-Трипілля. Невеликі добірки кременю опубліковано з деяких поселень-гігантів (Шмаглий, Видейко 2001/2002, с. 118; Пичкур 2005; 2008а), зокрема й матеріали із розкопок Небелівки 2009 р. (Беленко 2010). Водночас численні комплекси таких виробів, що характеризують повний чи майже повний цикл обробки кременю, походять з інших поселень цього часу, які спеціалізувалися на видобутку та первинній обробці кременю, а також майстерень на житлово-побутових пам'ятках (Черныш 1967; Василенко 1989; Цвек, Мовчан 1997; Конопля 1998; Овчинников, Пичкур 2003; Попова 2003; Бурдо 2008; Скакун 2004; Скакун та ін. 2012).

Колекція із Небелівки. Представлена тут добірка виробів з поселення-гіганта Небелівка походить з розкопок спільної українсько-британської експедиції 2014 р. Вона нараховує 49 виробів з розщепленої крем'янистої породи та один виріб із шліфованого каменю і складається із трьох груп нерівноцінних за однорідністю та походженням зразків.

Найодноріднішим видається набір із 17 виробів (16 розщеплених та один із шліфованого каменю), що походить з об'єкта 2 — великої ями неподалік трикамерного гончарного горна. Ще 16 виробів виявлено в численних шурфах на різних ділянках поселення. В жодному із шурфів об'єкти не були досліджені повністю, що унеможливорює аналіз їх як цілісного комплексу. Іншими словами, значення цієї добірки обмежується характеристикою крем'яного

інвентарю поселення загалом. 2014 р. ґрунт з окремих контекстів було піддано інструментальній промивці. В кількох зразках виявлено 17 од. крем'яних артефактів.

Сировина. Для опису сировини застосовано код (Pawlikowski 1992), запропонований для фіксації груп сировини із печери Темната (Болгарія) та успішно застосований для енеолітичних колекцій Балкан (Sirakov 2002, р. 216). Перша частина коду означає країну, з якої походять зразки (в нашому разі UA), далі наведено скорочену назву конкретного пункту (Nebelivka — Neb), скорочену з англійської назву матеріалу (F — flint, Ch — chert) і, нарешті, порядковий номер макроскопічної групи сировини. Відтак, виділено такі групи сировини:

- UA-Neb-F1 — кремій темно-сірий і сірий, пластичний, високоякісний з окремими досить крупними білими включеннями, у тонких сколах прозорий;
- UA-Neb-F2 — кремій медовий і жовтий з численними білими включеннями, у тонких сколах прозорий;
- UA-Neb-F3 — кремій сірий непрозорий з білими включеннями;
- UA-Neb-Ch1 — крем'яниста сіро-червона грубозерниста порода.

Один відщеп знято з невеликої карпатської гальки яскраво червоного кольору (CP).

Метою цієї візуальної класифікації є опис і первинний розподіл матеріалу за його макроскопічними характеристиками. Вона жодною мірою не замінює петрографічні визначення. Навпаки, використання число-літерного коду дозволить іменувати групи сировини без поспішного та слабо обґрунтованого їх «географічного» маркування.

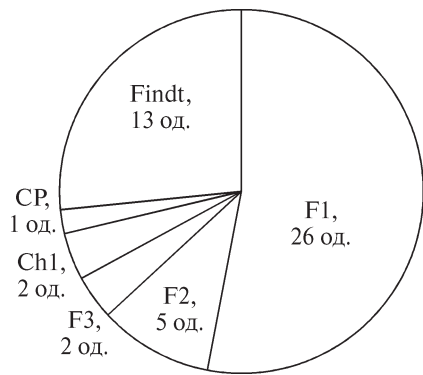

Рис. 1. Небелівка. Сировинні групи (в од.). F1 — UA-NEB-F1; F2 — UA-NEB-F2; F3 — UA-NEB-F3; CH1 — UA-NEB-CH1, Carp. pebble — карпатська галька

Конкретне походження сировини з трипільських поселень-гігантів потребує спеціального дослідження. Така робота виконана тільки стосовно крем'яних матеріалів з Майданецького. В.Ф. Петрунь визначив їх як «волинські» (туронські або сеноманські), тобто такі, що походять з території нинішніх Рівненської і Тернопільської областей (Петрунь 2001/2002; 2004). Є. Пічкур пише про дихотомію «довізної» та «бузької» сировини в Тальянках (Пічкур 2008а, с. 158). М. Беленко визначив серед підйомного матеріалу за макроскопічними ознаками наявність коробчинського кременю в Небелівці (Беленко 2010, с. 16). Усі дослідники чітко відрізняють «імпорту» сировину від «місцевої».

У колекції з Небелівки 2014 р. (рис. 1) кількісно переважає сировина першої групи — UA-NEB-F1 (понад 53 % від загалу колекції, 2/3 знахідок з об'єкта 2). Вона високоякісна, добре підходить для пластинчастого розщеплювання. Виходів подібної сировини поблизу пам'ятки немає. Тож її слід розглядати як «імпорту». Близько чверті знахідок — вироби обгорілі чи патиновані так, що віднести їх до певної мікрогрупи неможливо. Інші типи сировини використовували спорадично, і вони представлені кількома знахідками. Якщо ми поглянемо на колекцію з іншого боку — а саме, на її вагу, то два масивні вироби з грубозернистої крем'янистої породи суттєво важчі що за сировину групи UA-NEB-F1 (54 г), що за сукупну вагу виробів усіх інших груп (105 г).

Різні сировинні групи мали різне застосування на поселенні (рис. 2). Більшість функціональних знарядь на пластинах (перфоратори, скребачки) виготовлені із сировини першої групи — UA-NEB-F1 (темно-сірого та сірого кременю). Наконечники металеві зброї (різних типів) робили із сировини UA-NEB-F2 —

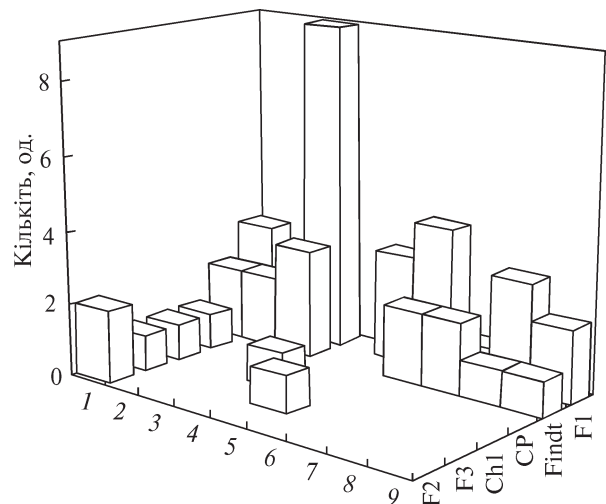

Рис. 2. Небелівка. Розподіл категорій крем'яних виробів за групами сировини (од.): A1 — UA-NEB-F1; F2 — UA-NEB-F2; F3 — UA-NEB-F3; CH1 — UA-NEB-CH1, Findt — невизначені до групи виробу, Carp. pebble — карпатська галька

медово-жовтого кременю. Інші сировинні групи не представлені виробами формальних типів. Грубозерниста крем'яниста порода представлена двома масивними відщепами, один з яких використано як нуклеус для грубих товстих відщепів.

Загальна техніко-типологічна характеристика. Предмети первинного розщеплення представлені одноплощадковим нуклеусом з грубозернистого кременю для відщепів. Він виготовлений з масивного відщепу та не має жодного стосунку до отримання заготовок знарядь праці, представлених на поселенні. Більшість з них виготовлено із сировини UA-NEB-F1. Артефакти з первинною крем'яною кіркою на спинці трапляються досить часто. Імовірно, це слід пояснювати тим, що кірка на спинці сколу не заважала використанню виробу за призначенням. Отже, навіть вкриті кіркою пластини могли бути принесені на поселення у формі заготовок.

Відходи розщеплення складаються із лусочок (10) та уламка. Теоретично вони можуть походити від первинного розщеплення, але, враховуючи їх нечисленність і відсутність виражених місць розщеплення на дослідженій площі, вірогіднішим є припущення, що вони є наслідком поправки та переоформлення вже готових знарядь праці. З-поміж них два вироби мають характерну морфологію (рис. 4, 7): з гладенькими ударними площадками, скошеними, із виразним вентральним козирком, вигнутим профілем і пероподібним закінченням і слідами дрібних сколів з дорсального боку в прок-

симальній частині сколу — можливих решток попереднього ретушування (див.: Демиденко 2004, с. 57). Вони можуть походити від фасетування площадок нуклеусів і підготовки зняття заготовок, з іншого боку, що морфологічно, що з боку контексту знахідок, вірогідніше, йдеться про лусочки ретушування виробів з вторинною обробкою. Так само відходом вторинної обробки є дистальна частина різцевого відщепка — трикутного в перетині, вигнутого, із слідами абразії ребра сколу перед зняттям відщепка.

Серед *неретушованих заготовок* переважають відщепи. Якщо ж врахувати вироби із вторинною обробкою, то вони поступаються пластинам. Таким чином, абсолютна більшість знарядь праці виготовлена саме на пластинах.

Цілі пластини в колекції не представлені. Наявні частини пластинчатих сколів мало дають інформації про спосіб їх отримання. Здебільшого представлені відносно неширокі та нетонкі пластини, трискатні з огранкою типу 212, характерною для серійного відщеплення пластин з плоских і широких робочих поверхонь нуклеусів (Léa 2003). Площинки — плоскі, овальні, площею 9—12 мм². Зняття сколу іноді підготовлювали редукцією карнизу, іноді — абразією «на спинку», часто неповною. Ребра дорсальних негативів хвилясті, нерівні, кути зняття 78° і 85°. Загалом морфологія пластинчастих сколів не відповідає нинішнім уявленням про отримання пластин посиленням відтиском (Pelegriñ 2006; 2012). Імовірно йдеться про якусь простішу техніку відколювання регулярних пластин — за допомогою посередника чи прямого удару (див.: Гиря 1997; Пічкур 2008).

Виробів з вторинною обробкою в колекції — 48,98 %. Така значна частка ретушованих виробів характерна для багатьох пам'яток етапів ВП і СІ трипільської культури (Сорокин 1991, с. 8—69).

Деякі відщепи мають дрібну крайову ретуш (рис. 3, 6, 7; 4, 2, 5). Один має плоску ретуш, попеременно зі спинки та з черевця (рис. 4, 3). Натомість пластини з ретушшю представлені винятково медіальними частинами із напівкрутою ретушшю з обох чи на одному краю, іноді доповненою дрібною ретушшю з іншого краю. Ретуш напівкрута, висока, з довгими паралельними фасетками (рис. 3, 8; 4, 3, 4).

Природним продовженням попередньої групи є кілька перфораторів на пластинах. Вони оформлені напівкрутою високою паралельною ретушшю по боках, яка сходиться до вістря. Біля кінця ретуш стає похилішою. Час-

то біля вістря є ділянки вентральної дрібною чи плоскою ретуші, окремі негативи плоских знятть. Досить часто вістря зламані, проте характерна морфологія виробу дозволяє долучити його до цієї групи (рис. 3, 10—12; 4, 10). Кінець однієї «довгої» пластини з конвергентною напівкрутою ретушшю по боках закруглено в скребачковий фронт плоскою ретушшю, що надало виробу клиновидний перетин леза. Дрібні фасетки з черевця біля леза виробу ймовірно утворені під час використання (рис. 4, 9). За характером обробки та формою цей виріб наближається до перфораторів, лише напівкруглий фронт нагадує категорію виробів з типлиста Д.Я. Телегіна — «ножі зі скребкоподібним кінцем» (Телегін 1976, с. 27).

Можливо, медіальні частини пластин з напівкрутою ретушшю є уламками перфораторів чи подібних до описаних ножеподібних пластин.

Скребки неоднорідні. Кінцева скребачка на відщепі має грубе кутасте лезо (рис. 3, 9). Лезо кінцевої скребачки на ретушованій пластині було порушено зняттям-поправкою (рис. 3, 4).

Наконечники металеві зброї виготовлені лише з медово-жовтого кремню типу UA-Neb-F2. Невеликий (2,5 × 1,5 см) двобічно оброблений наконечник стріли має досить глибоку виїмку в основі та рівнобічні прямі сторони (рис. 3, 2). Його виготовлено паралельною плоскою ретушшю, що оминала окремі ділянки черевця та спинки. На останній збереглася латка жовтої гладенької («галькової») кірки.

Ромбоподібне вістря зроблено на пластині напівкрутою та крутою ретушшю — скісним (40°) тронкуванням з дистального кінця вістря та слабко увігнутим тронкуванням з проксимального кінця — «основи» (рис. 3, 1).

Сегментоподібний виріб представлений дрібним (1,4 × 0,5 см) фрагментом пластини з крутою ретушшю, що півколом «вгризається» в тіло заготовки (рис. 4, 6). Однозначно ідентифікувати цей виріб як геометричний мікроліт-сегмент складно через його фрагментованість. Водночас характер обробки лишає мало сумнівів, що він належить до групи наконечників металеві зброї.

Інші вироби із вторинною обробкою представлені двома долотоподібними виробами (*splintered*). Один — це фрагмент ретушованої пластини (рис. 4, 11). Один її край ретушований дрібно, інший — напівкрутою ретушшю. З проксимального кінця на спинці є кілька негативів довгих плоских знятть, а на черевці — один негатив великого плоского зняття. В колекції та-

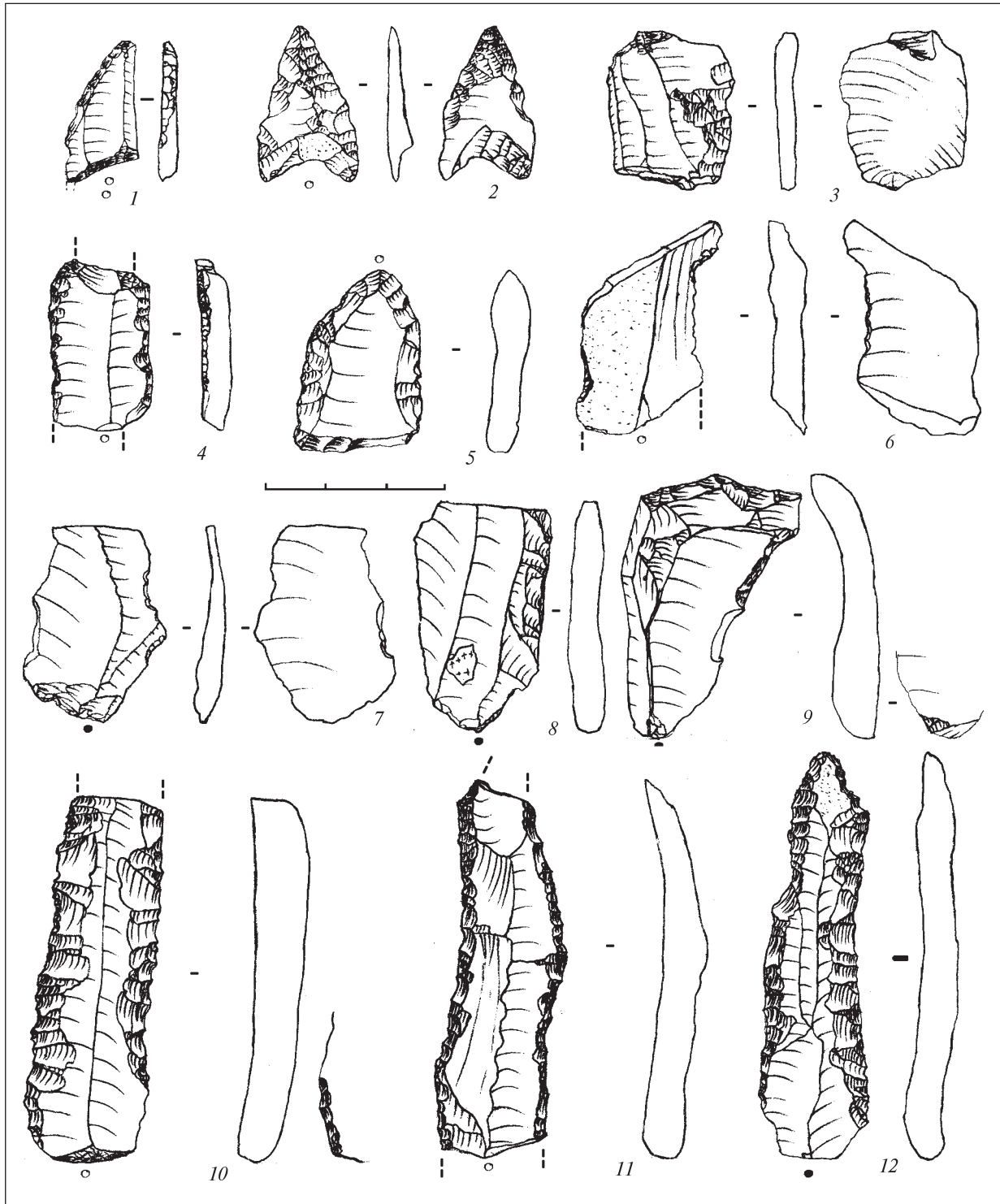

Рис. 3. Небелівка. Крем'яні вироби із об'єкта 2

кож є відщеп з кіркою та широким плоским слідом різцевого зняття з черевця (рис. 4, 8).

З об'єкта 2 також походить фрагментоване тесло зі шліфованого каменю (рис. 4, 12). На лезі та з боку протилежного зламу є кілька сколів. Метрично виріб, найвірогідніше, належить до групи широких і коротких тесел з плоско-випуклим перетином та асиметричним лезом

(див.: Ларина 1999, с. 51; Ольжич 2007, с. 254—256). Особливості його вигляду надає регулярне незначне заглиблення на більшій частині одного з боків предмету.

Інтерпретація. Незначна кількість крем'яних знахідок і суттєвий відсоток серед них знарядь є більше правилом ніж винятком для поселень етапів VII і CI трипільської культури.

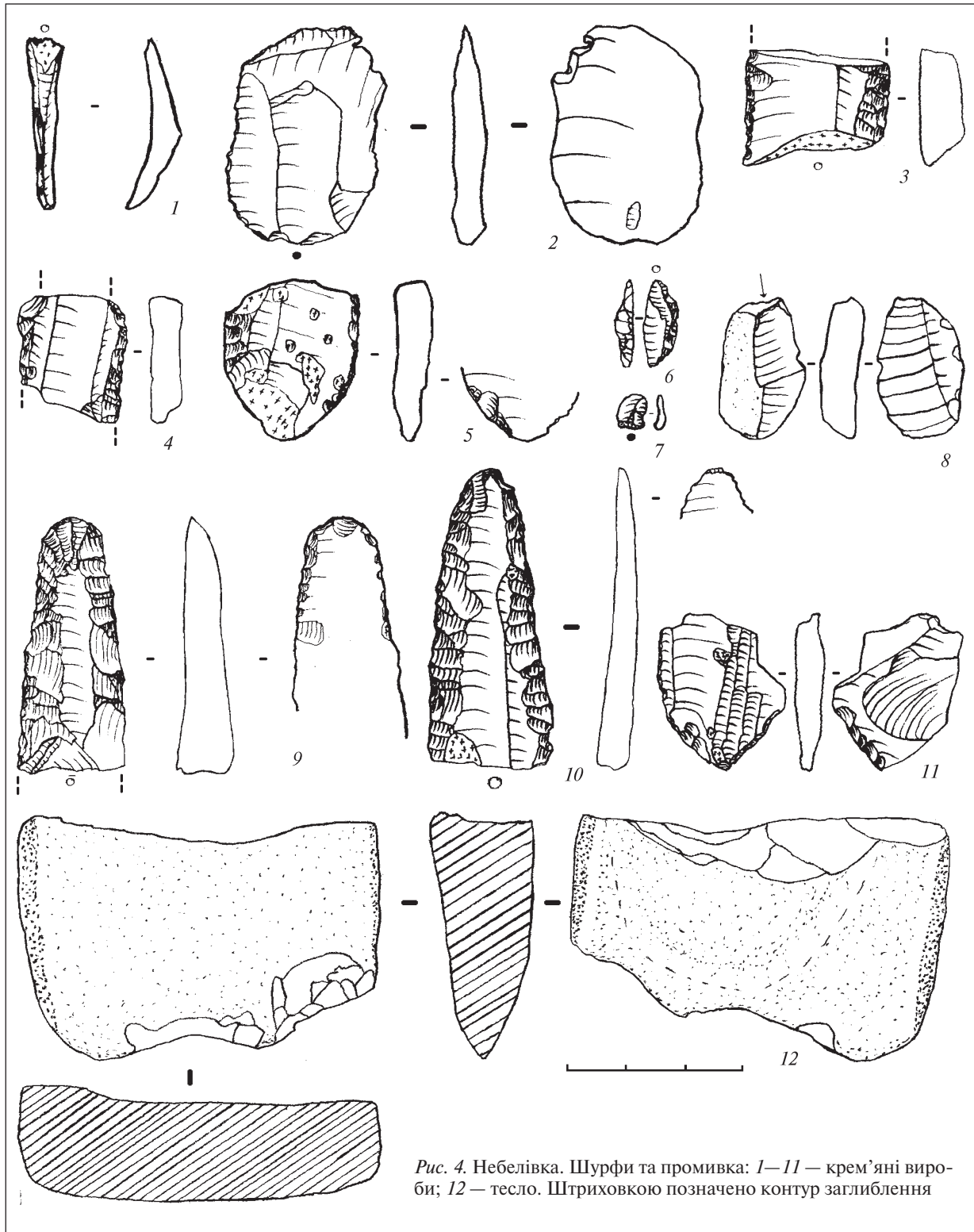

Рис. 4. Небелівка. Шурфи та промивка: 1–11 — крем'яні вироби; 12 — тесло. Штриховкою позначено контур заглиблення

Деякі комплекси з повним чи майже повним циклом обробки кременю визначено як майстерні (Цвек 2012), а на більшості пам'яток крем'яні колекції нечисленні. Структурно подібні явища добре описані для культур центрально- та південноєвропейського неоліту та енеоліту. Так, Я. Козловський і М. Кача-

новська серед крем'яних комплексів культури Кереш виділяють дві моделі. Перша характеризується, зокрема, технікою макропластин, виробництвом їх поза поселенням, нечисленністю крем'яних виробів на поселеннях, переважанням ретушованих пластин і/чи кінцевих скребачок серед знарядь праці (Domboroczki,

Kaczanowska, Kozłowski 2010, p. 143—144). Ця модель, пов'язана з балканським неолітом за польськими дослідниками. Вона цілком відповідає, за винятком низки суто локальних рис, ситуації, яка спостерігається на поселеннях-гігантах трипільської культури.

Подібний феномен загалом, імовірно, пов'язується з необхідністю логістичного забезпечення осілого способу життя, який встановлюється в неоліті (Zimmermann 1995). Відповідно, глибина планування, соціальна та просторова організація обробки кременю значно ускладнюються, і кінцеві споживачі на резидентних поселеннях задовольняють свої потреби в крем'яних виробах переважно попередньо підготовленими знаряддями визначених форм.

Значна частина знарядь праці представлена пластинами з високою паралельною напівкрутою конвергентною ретушшю. Залежно від оформлення кінця їх віднесено до кінцевих скребків, перфораторів і свердел. У разі, коли вістря відламане, їх визначають як пластини з ретушшю, часто як ножеподібні пластини. В окремих випадках в схожій техніці можуть виготовляти й ножі-кінджали (Скакун

2004). Хоча описані артефакти через формальні підстави можна розподілити між 4—5 таксонами типологічних схем, з погляду макрогрупи сировини (високоякісний кремій групи UA-Neb-F1), характеру заготовки (регулярна пластина) та способу вторинної обробки вони становлять єдину групу виробів на різних стадіях редукації, продукти одного ланцюжка операцій. Імовірно, стандартизовані заготовки, найвірогідніше вже ретушовані, імпортували на поселення. Залежно від потреб їх дооформлювали доопрацюванням лез і робочих частин, в ході використання вони були зручні для переоформлення, утворюючи своєрідне універсальне знаряддя чи, точніше, заготовку, яка підходила для низки виробничих операцій з мінімальною доробкою. Можливо, саме від таких переоформлень і поновлень цих виробів походять лусочки ретуші, виявлені в промивці. Оpubліковані трасологічні визначення для схожих пластин свідчать на користь широкого діапазону їх можливих функцій (Коробкова 1987, с. 180—188; Сорокин 1991, с. 85, 95—97).

Для позначення цієї групи речей відчувається певний брак термінів. Поширеним був

Таблиця. Техніко-типологічна характеристика

Назва	Об'єкт 2	Шурфи	Промивка	Разом	%
Нуклеус вторинний на відщепі		1		1	2,04
Відщеп	2	3	2	7	14,29
Відщеп із кіркою		2	1	3	6,12
Пластина		1	2	3	6,12
Лусочка			8	8	16,33
Лусочка ретушування			2	2	4,08
Уламок	1			1	2,04
Різцевий відщеп		1		1	2,04
Відщеп з ретушшю	2	2		4	8,16
Пластина з ретушшю	3	4		7	14,29
– напівкрутою конвергентною по обох краях	1	-3			
– конвергентною напівкрутою та дрібною крайовою	1	-1			
– напівкрутою з одного краю	1				
Splintered piece	1	1		2	4,08
Скребок	2			2	4,08
– кінцевий на пластині	1				
– кінцевий на ретушованому відщепі	1				
Виріб з різцевим сколом			1	1	2,04
Перфоратор	3	1		4	8,16
Геометричні мікроліти	1		1	2	4,08
– сегмент?			1		
– ромбоподібне вістря	1				
Наконечник стріли	1			1	2,04
Усього	16	16	17	49	100,00

термін «ножеподібні пластини» (Телегін 1973, с. 60—61), проте до останніх належали й інакше оформлені речі (Телегін 1976, с. 27). Морфологічно точніше було б називати таку універсальну заготовку як пластину з конвергентною напівкрутою ретушшою (Тубольцев 1999).

Вони, безперечно, становлять «інструменти, які виготовляють і підтримують в працездатному стані в певних технологіях, в очікуванні майбутнього використання» на відміну від «виробів, які виготовляли безпосередньо за потреби та викидають одразу після використання» (Binford 1979, р. 269). Л. Бінфорд перші позначив як *curated tools*, другі — як *expedient tools*. Подібні вироби потребують стратегій підтримки в робочому стані, що включали б значні зусилля, інвестовані на оформлення знаряддя та поновлення його функціональності, а також розвинуті способи транспортування між поселеннями, накопичення та зберігання інструменту. Якщо дихотомію *curated/expedient* розуміти як крайні випадки плавної шкали мінливості (Nash 1996, р. 94), то використання енеолітичних пластин з напівкрутою конвергентною ретушшою становитиме приклад, чи не найближчий до максимуму намагань підтримувати знаряддя в функціональному стані (*curated strategies*).

Нуклеус і відщеп з грубої крупнозернистої крем'янистої породи навряд чи мали певне пряме утилітарне призначення. Найвірогідніше, йдеться про «розщеплення заради розщеплення». Подібні випадки останнім часом дослідники схильні інтерпретувати як матеріальні рештки активності дітей з оволодіння майстерністю обробки кременю (Shea 2006).

Інша цікава група знахідок представлена наконечниками металюї зброї. Невеликий біфасіально оброблений наконечник стріли має численні аналогії в матеріалах поселень трипільської культури (Клочко 1996, с. 15). Морфологічно відповідні вироби представлені в колекціях розвинутого етапу трипільської культури з пам'яток Ворошилівка, Яблоана XV, Пекарі II та Майданецьке (Сорокин 1991, с. 183; Гусев 1995, с. 97; Шмаглий, Видейко 2001/2002, с. 118; Овчинников 2004, с. 320).

Ромбоподібне вістря — досить несподівана знахідка серед матеріалів Небелівського поселення. Подібні вироби, за В. Маркевичем, характерні для раннього етапу трипільської культури. Вони відомі на поселеннях Бернашівка та Сабатинівка II (Збенович 1989, с. 52, 60), Флорешти та ін. (Маркевич 1974, с. 108). У похованнях перехідного часу від пізнього неоліту до раннього енеоліту вони представлені і

в могильнику Дуранкулак на півночі Болгарії (Sirakov 2002, р. 243). У безпосередньо пізніших контекстах трипільської культури про такі знахідки немає повідомлень. Відродження техніки геометричних мікролітів спостерігається лише в усатівській культурі та пам'ятках вихватинського типу (Дергачов, Манзура 1991, рис. 64, 66, 68; Петренко, Сапожникова, Сапожников 1994). Тут мікроліти представлені здебільшого симетричними трапеціями різних пропорцій, а не типовими ромбовидними вістрями. Отже, дуже ймовірним є зв'язок небелівського «ромба» саме з ранньотрипільською традицією виготовлення таких наконечників металюї зброї.

Ще незвичнішим є виявлення сегментоподібного виробу з крутою ретушшою. Серед геометричних мікролітів енеоліту сегменти представлені слабо. На згаданій території вони спорадично трапляються на пам'ятках з мікролітичним кременем, часто чітко нестратифікованих, які відносять до пізнього мезоліту та раннього неоліту (Даниленко 1969, с. 59; Красковский 1976, с. 159; Сминтина, Нікітін 1996, с. 77; Залізник, Товкайло, Журавльов 2005, с. 97; Залізник, Товкайло, Манько і інш. 2013, с. 199). Але фрагментованість артефакту із Небелівки унеможливорює однозначно визначити його як сегмент. Можливо, йдеться про інший виріб, оформлений крутою ретушшою з округлою спинкою, приміром, як у наконечника металюї зброї, схожого на вістря кудлаївського типу.

Виявлення геометричного мікроліту ранньотрипільського типу в контексті об'єкта розвинутого Трипілля потребує окремого пояснення. Його можна шукати в трьох напрямках: геометричний мікроліт справді був виготовлений і використовувався за призначенням носіями етапу VII Трипілля; ранньотрипільське вістря могло зберігатися в культурі протягом кількох сотень років як ремінісценція; нарешті, воно потрапило до ями часу Трипілля VII випадково разом з ґрунтом заповнення.

На користь першого припущення свідчить те, що обидва вироби (наконечник стріли та «ромб») виготовлені з однакової сировини та знайдені у відносно закритому комплексі — заглибленому об'єкті 2. Ймовірно, вони відбивають одну дію — виробничу операцію чи акт вжитку-фосилізації. Наголосимо, що наконечник стріли такої форми не постає чужорідним для розвинутого етапу трипільської культури. З іншого боку, незважаючи на досить значний обсяг вивчених та опублікованих крем'яних артефактів з поселень цього часу, ромбовидне

вістря з Небелівки — це перший виріб такого типу в контексті середнього енеоліту.

Друга гіпотеза є екзотичним перебільшенням стосовно доби енеоліту. Проте щодо ближчих до нас археологічних періодів думка про тривале пережиткове функціонування «давніх» речей у пізнішій культурі останнім часом стає доволі поширена (Шаров 2006, с. 176—177). Вістря могло походити з іншого, близького, але невідомого фахівцям місця в цьому мікрорегіоні та було перенесене до місця знахідки людьми енеоліту як «цікавинка» чи «са-кральна річ».

Нарешті, ранній стратиграфічний горизонт, з яким може бути пов'язаний «ромб», міг бути повністю зруйнований у місці розкопок, а виріб потрапив до об'єкта 2 разом з ґрунтом заповнення. Подібні ситуації відомі в археологічній практиці різних періодів (Сава, Кайзер 2011, с. 383—384). Подібність сировини та стану поверхні виробів може бути недостатнім аргументом для віднесення їх до одного часового проміжку. Одні й ті само сировинні групи могли використовувати протягом тисячоліть, а збереження артефактів є результатом дії багатьох чинників і конкретний внесок кожного з них навряд чи можна проконтролювати.

Нині жодній з гіпотез не можна надати переваги. Подальші дослідження ромбоподібного вістря та контексту його знахідки, як і майбутні розкопки в Небелівці, сподіваємося, дадуть більше підстав для міркування про походження геометричного мікроліта на поселенні періоду Трипільля ВІІ.

Висновки

Нечисленність крем'яних артефактів, виготовлення їх з «імпортною» сировини, високий відсоток знарядь та ймовірний їх зв'язок в межах єдиного редуційного ланцюжка можна інтерпретувати як свідчення складної організації видобутку, обробки, логістики, розподілу та вжитку крем'яної сировини на етапі ВІІ трипільської культури. Однією із складових останньої були значні зусилля, спрямовані на підтримку в функціонуванні вже готових інструментів на поселеннях-споживачах (*curated strategies*).

Виявлені вироби можна поділити на три великі групи, які, ймовірно, відбивають різні соціальні контексти виготовлення та вжитку крем'яних знарядь. З виконанням виробничих операцій в домашньому контексті, мабуть, пов'язані численні фрагменти пластин з напівкрутою конвергентною ретушшю — універсальні знаряддя праці. Гіпотетичний «дидактичний контекст» можуть відображати нуклеус і скол з сировини, яка погано піддається розщепленню. Нарешті, вірогідно, з металю зброєю пов'язані знахідки кількох виробів, що могли слугувати наконечниками такого озброєння, виготовлених з одного типу сировини.

Вибіркове використання промивки ґрунту з окремих об'єктів дозволило віднайти дрібні крем'яні артефакти — що окремі ретушовані вироби, що відходи поправки та поновлення лез знарядь — лусочки ретушування. Цей факт підкреслює ефективність застосування промивки та флотації при дослідженні енеолітичних поселень.

Беленко М.М. Крем'яний матеріал з поселення Небелівка // АДІУ. — 2010. — № 3. — С. 15—17.

Бурдо Н.Б. Кременева індустрія пам'яток трипільської культури на середньому Дністрі (за матеріалами колекцій наукових фондів з розвідок Середньодністровської експедиції 1964—1970 рр.) // Археологія. — 2008. — № 4. — С. 3—8.

Василенко Б.А. Обробка і видобування кременю на правобережжі Подністров'я в енеоліті // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. — К., 1989. — С. 38—39.

Гиря Е.Ю. Технологический анализ каменных индустрий. — М., 1997 (Археологические изыскания. — 44).

Гусев С.О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н. е. — Вінниця, 1995.

Даниленко В.Н. Неолит Украины. Главы древней истории Юго-Восточной Европы. — К., 1969.

Демиденко Ю.Э. Буран-Кая-III, слой В — технико-типологическая характеристика и анализ артефактов, модели общей кремнеобработки и редукции орудий // Буран-Кая-III, слой В — эталонный памятник киикобинского типа индустрии крымской микокской традиции. Комплексный анализ артефактов. — К.; Симферополь, 2004. — С. 31—88.

Дергачев В.А., Манзура И.В. Погребальные комплексы позднего Триполья. Свод источников. — Кишинев, 1991.

Залізник Л.Л., Товкайло М., Журавльов О.П. Стоянка Добрянка 3 на р. Чорний Тікич та її місце в неоліті Буго-дністровського межиріччя // Кам'яна доба України. — 2005. — 3. — С. 96—116.

Залізник Л.Л., Товкайло М.Т., Манько В.О., Сорочун А.А. Стоянки біля хутора Добрянка та проблема неолітизації Буго-Дніпровського межиріччя // Кам'яна доба. — 2013. — 15. — С. 194—257.

Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989.

Клочко В. Озброєння та військова справа давнього населення України. — К., 1996.

- Конопля В.М. Кремнеобробне виробництво поселення трипільської культури Листвин // Волино-Подільські археологічні студії. — Львів, 1998. — С. 111—121.
- Коробкова Г.Ф. Хозяйственные комплексы ранних земледельческо-скотоводческих обществ юга СССР. — М., 1987.
- Красковский В. Карпово — новый памятник каменного века в долине р. Свинной // Материалы по археологии Северного Причерноморья. — 1976. — 8. — С. 157—161.
- Ларина О.В. Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона // *Stratum plus*. — 1999. — № 2. — С. 10—140.
- Маркевич В.И. Буго-днестровская культура на территории Молдавии. — Кишинев, 1974.
- Овчинников Е.В. Майстерня кремнеобробна з Пекарів II // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 2. — С. 319—320.
- Овчинников Е.В., Пічкур Є.В. Дослідження на трипільському поселенні Пекарі II // АБУ 2001—2002. — К., 2003. — С. 207—211.
- Ольжич О. Археологія. — К., 2007.
- Петренко В.Г., Сапожникова Г.В., Сапожников И.В. Геометрические микролиты усатовской культуры // Древнее Причерноморье. — Одесса, 1994. — С. 42—47.
- Петрунь В.Ф. Заключение о результатах археолого-петрографического изучения материалов из Майданецкого // *Stratum Plus*. — 2001/2002. — № 2. — С. 137—140.
- Петрунь В.Ф. Використання мінеральної сировини населенням трипільської культури // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1. — С. 199—218.
- Пичкур Е. Орудия труда из коллекции материалов, полученных при исследовании площадки № 4 в Доброводах // Исследование поселений-гигантов трипольской культуры. 2002—2004 гг. — К., 2005. — С. 117—119.
- Пичкур Є.В. Виготовлення довгих крем'яних пластин в трипільській культурі (до питання про технологію розщеплення) // Кам'яна доба України. — 2008. — 11. — С. 197—204.
- Пичкур Е. Кремневые изделия трипольского поселения-гиганта Тальянки // Трипольская культура в Украине. Поселение-гигант Тальянки. — К., 2008а. — С. 152—167.
- Попова Т.А. Многослойное поселение Поливанов Яр. К эволюции трипольской культуры в Среднем Поднестровье. — СПб., 2003.
- Сава Е., Кайзер Е. Поселение с «зольниками» у села Одая-Мичурин, Республика Молдова (Археологические и естественнонаучные исследования). — Chisinau, 2011.
- Скакун Н.Н. Предварительные результаты изучения материалов поселения Бодаки (кремнеобрабатывающие комплексы) // Орудия труда и системы жизнеобеспечения населения Евразии (по материалам эпох палеолита—бронзы). — СПб., 2004. — С. 57—79.
- Скакун Н.М., Цвек О.В., Гусев С.О. та ін. Нові дослідження на трипільському поселенні Бодаки // Археологія. — 2012. — № 4. — С. 74—79.
- Сминтина О.В., Нікітін В.І. Нова гребениківська стоянка на Південному Бузі // Археологія. — 1996. — № 2. — С. 72—78.
- Сорокин В.Я. Орудия труда и хозяйство племен среднего Триполья Днестровско-Прутского междуречья. — Кишинев, 1991.
- Телегін Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді. — К., 1973.
- Телегін Д.Я. Про номенклатурний список крем'яних виробів доби мезоліту—неоліту // Археологія. — 1976. — 19. — С. 21—45.
- Тубольцев О.В. Крем'яний комплекс пам'яток сурської культури // СППК. — 1999. — VII. — С. 3—9.
- Цвек Е.В. Некоторые аспекты изучения индустрии кремня у племен трипольской общности // Мезолит и неолит Восточной Европы: хронология и культурное взаимодействие. — СПб., 2012. — С. 300—311.
- Цвек Е.В., Мовчан І.І. Новый производственный комплекс трипольской культуры по добыче и обработке кремня // Развитие культуры в каменном веке. — СПб., 1997. — С. 142—143.
- Черныш Е.К. Трипольские мастерские по обработке кремня // КСИА АН СССР. — 1967. — 111. — С. 60—66.
- Шаров О.В. О находке перекладчатой фибулы в Старой Ладоге // Славяне и финно-угры. Контактные зоны и взаимодействие культур. Докл. Рос.-Финляндского симпозиума по вопросам археологии и истории. — СПб., 2006. — С. 176—211.
- Шмаглий Н.М., Видейко М.Ю. Майданецкое — трипольский протогород // *Stratum Plus*. — 2001/2002. — № 2. — С. 44—140.
- Binford L.R. Organization and formation processes: looking at curated technologies // *Journal of Anthropological Research*. — 1979. — № 35.3. — P. 255—275.
- Domboroczki L., Kaczanowska M., Kozłowski J. The Neolithic Settlement of Tiszazolos-Domahaza-Pusztá and the Question of the Northern Spread of the Koros Culture // *Atti della Società Preistoria e Protostoria Regione Friuli-Venezia Giulia*. — 2010. — XVII. — P. 101—155.

- Léa V.* Mesurer, quantifier et croiser. Une méthode d'approche pour les industries lithiques du Chasséen méridional // *Histoire & Mesure*. — 2003. — XVIII. — 1/2. — P. 3—39.
- Nash S.E.* Is Curation a Useful Heuristic? // *Stone Tools: Theoretical Insights into Human Prehistory*. — New York, 1996. — P. 81—99.
- Pawlikowski M.* The Origin of Lithic Raw Materials // *Temnata Cave*. — Kraków, 1992. — P. 241—286.
- Pelegrin J.* Long blade technology in the Old World: an experimental approach and some archaeological results // *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects on Traditional Stone-Tool Technologies. Proceedings of a Symposium in Uppsala, August 20—24, 2003*. — Uppsala, 2006. — P. 37—68.
- Pelegrin J.* New Experimental Observations for the Characterization of Pressure Blade Production Techniques // *The emergence of pressure blade making*. — Springer, 2012. — P. 465—500.
- Shea J.J.* Child's Play: Reflections on the Invisibility of Children in the Paleolithic Record // *Evolutionary Anthropology*. — 2006. — 15. — P. 212—216.
- Sirakov N.* Flint artefacts in prehistoric grave-good assemblages from the Durankulak necropolis // *Durankulak. Band II: Die Prähistorischen Gräberfelder. Teil 1*. — Sofia, 2002. — P. 213—246.
- Zimmermann A.* Austauschsysteme von Silexartefakten in der Bandkeramik Mitteleuropas. — Bonn, 1995.

Надійшла 04.12.2014

Д.В. Куосак

КРЕМНЕВЫЕ ИЗДЕЛИЯ ИЗ ПОСЕЛЕНИЯ НЕБЕЛИВКА

Публикуется коллекция кремневых изделий и тесло из шлифованного камня из поселения-гиганта Небелівка (Триполье ВІІ). Малое число кремневых артефактов и высокий процент изделий с вторичной обработкой среди них свидетельствуют о том, что они в основном поставлялись на поселение в форме готовых инструментов, а на поселение путем поправок и переоформлений готовые изделия поддерживались в функционировании. Сделана попытка распределить изделия в зависимости от гипотетического контекста их использования и роли в операционных цепочках. Эффективной оказалась избирательная промывка заполнения объектов. Она принесла несколько экземпляров микродебитажа, отражающих операции поправки и переоформления кремневых изделий.

D.V. Kiosak

FLINT PRODUCTS FROM NEBELIVKA SETTLEMENT

Published is a collection of chipped stone artefacts and an adze of polished stone from Nebelivka mega-settlement (Trypillya VII). A small number of flint artefacts and a notable portion of reworked items among them testify that they were supplied to the settlement mainly as finished tools, where they were re-shaped and modified in order to keep them functioning. An attempt is made to attribute the tools to the hypothetical contexts of their usage and their role in operational chains. A selective water-sieving of objects filling proved to be effective. It yielded several micro-debitage chips that came from modification and re-shaping of the flint tools.